

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

EGY NEMZETI HŐS SZÜLETÉSE
A PETŐFI-EMLÉKEZET KIALAKULÁSA

doktori értekezés tézisei

Készítette: Owaimer Oliver

Témavezető: Dr. Hász-Fehér Katalin, egyetemi docens

Doktori program: klasszikus magyar irodalom

Szeged, 2024.

Értekezésünkben a Petőfi-emlékezet kezdeteinek alakulástörténetét igyekeztük föltárni: azt a másfél évtizedes folyamatot, amely során Petőfi élete (és irodalmi öröksége) gyökeret eresztett a magyar emlékezetben. Vizsgálatunkat az 1849 és 1864 közötti évekre korlátoztuk, a Petőfi-emlékezetet és annak közösségi jellegét az emlékezet modern társadalmi rendszerben betöltött szerepe felől közelítve meg. Nem egy bajosan kijelölhető „végső eredet” megragadása céljából, az emlékezet „forrásához” való illuzórikus visszatérés reményében. Sokkal inkább avégett, hogy a Petőfi-emlékezet létrejöttének okait és társadalmi jelentőségét a kialakulása folyamatának körülményei között láthassuk.

1) Az első fejezetet néhány kulcsfogalom teoretikus körüljárásával kezdtük: a kollektív emlékezet és a hozzá kapcsolódó társfogalmak meghatározásával. A gondolatmenet terminológiai és szerkezeti kereteit – Szajbély Mihály nyomán – a luhmanni rendszerelmélet alapján alakítottuk ki: meglátásunk szerint a kollektív emlékezet a szerepkörök alapján elkülönülő, műveletileg zárt, modern társadalmi alrendszerek közös populáris tevékenysége által jön létre. Magyarán szólva azáltal, hogy (például) a tudomány és a művészet területe megalkotja a maga szemszögéből fontos, de a széles közönség számára is releváns múltértelmezéseit, melyek mindenekelőtt a sajtó, a politika, a gazdaság és az oktatás tevékenysége által tovább terjednek a társadalomban. E definíció lehetővé tette, hogy a kollektív emlékezet jelenségeit a *popularitás* fogalmán keresztül értelmezzük, mely bár gyakorta visszatetszést válthat ki az egyes alrendszerekből, valójában a térnyerésüket és az érdekérvényesítésüket szolgálja.

A későbbi fejezetekben mindössze három fontos területet: a tudomány, a művészet és a sajtó autonóm működését vettük alaposabban szemügyre. A rendszerek közötti autopoétikus, szerepkörök szerinti elkülönülés azonban csak igen erős megkötésekkel érvényesült a 19. század közepi Magyarország emlékezetkultúrájában, melyet vizsgálva valójában aligha lehet túlbecsülni a politika és a gazdaság befolyásoló szerepét. Épp ezért e ponton célszerű átfogóan ismertetni e két alrendszer Petőfi-emlékezetben betöltött szerepét. Ami a politikát illeti, az emlékezet kibontakozását jelentősen hátráltatták a napi közéleti változásoknak kitett állami sajtószabályozások és a hatalmi elfojtás egyéb mechanizmusai. A birodalmi berendezkedés (egyre enyhülő) kultúrpolitikája nyilvánvalóan tiltotta és szankcionálta a szimbolikus erejű, ominózus események és személyek ünneplését vagy ábrázolását a szabadságharc után. Az alkotók, a kiadók, a nyomdák és könyvkereskedők számára komoly egzisztenciális és anyagi kockázattal járt a kényes témák (a szabadságharc, a politikai emigráció, az osztrák–magyar viszony s más napi politikai kérdések) feszegetése. Nem meglepő, hogy ekkoriban az utólagos cenzúra és a rendőrségi ellenőrzés – következetlen, gyakran a hivatalnokok túlbuzgóságának, képességeinek és szeszélyeinek kiszolgáltatott – hétköznapi eljárásai mellett az öncenzúra gyakorlata is általánossá vált. Tudható, hogy a sajtórendőrség lefoglalta az 1854-ig hatósági körözés alatt álló Petőfi *Összes költeményei* második, 1848. évi kétkötetes kiadásának példányait, s csak Emich Gusztáv hosszas közbenjárása után engedte forgalmazni. Az 1847–49 közötti verstermést tartalmazó, nagy érdeklődéssel várt, *Petőfi újabb költeményei* (1852) című (kis és nagy alakú) köteteket be is zúzatta. Csak 1858-ban jelenhetett meg még inkább megkurtított formában: addig kizárólag az 1847 előtt keletkezett Petőfi-művek voltak ismertek. 1854-ig illusztrációt sem lehetett közölni a költőről, hiszen a szabadságharc után az osztrák kormány betiltotta a politikai üldözöttek nyilvános vizuális ábrázolását. A titkosrendőrség hasonló szigorral lépett föl: 1851-ben alapos hatósági kivizsgálás követte azt a spontán állampolgári följelentést, amely szerint egy egri borospincében ünneplő társaság március 15-e alkalmából Petőfi-dalokat szavalt és énekelt. 1854-ben még Gyulai is nehezen talált olyan sajtóorgánumot, amely elvállalta volna Petőfi-életrajza közreadását. Jókai Mór például azért nem merte kiadni, mert a lapja egy

korábbi számát éppen egy Petőfire utaló Tompa Mihály-költemény miatt kobozták el. Ugyan az évtized második felétől – az 1857-es császárlátogatást követően – jelentősen enyhültek a cenzurális viszonyok, a költő eltűnését, halálát, forradalmi tevékenységét még akkor sem lehetett expliciten ábrázolni. A kiszámíthatatlanság és a bizonytalanság tehát kisebb mértékben, de a császári amnesztia után is megmaradt, igazodva a hazai és nemzetközi politika napi alakulásához. Nem bizonyítható, de Dienes András sejtése szerint a Vasárnapi Ujság Petőfi eltűnéséről zajló vitáját a sajtórendőrség közbelépése miatt kellett hirtelen, rejtélyes körülmények között lezárni. A helyi emlékezet szerint az első köztéri (textilárúk között csempésztett) Petőfi-mellszobor fölállítása szintén politikai okokból késett egy évet, mígnem 1862-ben – komolyabb ünnepség nélkül – fölavatták Kiskőrösön. Később Jókai Mór Petőfit szerepeltető *Politikai divatok* (1863) című regénye is csak szövegmódosítások árán jelenhetett meg. Ekkor tiltották be Charles-Louis Chassin francia nyelvű, már a címe miatt is aggályos munkáját, *A magyar forradalom költője* című biográfiát. Zilahy Károly forradalomkritikus életrajza pedig csak Zichy Hermann kancellár és Pálffy Móric helytartó jóindulatának köszönhetően jelenhetett meg.

A gazdaság szerepe szintén jelentős szerepet játszott a Petőfi-emlékezet formálódásában. Nem véletlen, hogy az irodalom piacosításában és professzionalizálásában kezdeményező szerepet vállaló Jókai Mór a műveiből profitálni igyekvő költő képét alkotta meg korai Petőfi-memoárjaiban. Emellett Petőfi életének földolgozása pénzügyi befektetést jelentett. Az első életrajz szerzőjének, Zilahy Károlynak például a napi szintű megélhetése múltott azon, hogy a hatóságok engedélyezik-e könyve megjelentetését. Orlai Petrich Soma *Petőfi Debrecenben 1844-ben* című, a Hölgfutár által (falra akasztható) jutalom-műlapként forgalmazott kompozíciója példátlan anyagi hasznot hozott festőjének: összesen több mint 1530 forintot kapott a kép kétszeri megfestéséért és a sokszorosításokért, holott korábban egy-egy Orlai Petrich-festmény ára átlagosan 20 és 200 forint között mozgott. A költő egykori kiadója, Vahot Imre igyekezett a legtöbbet profitálni Petőfi emlékezetéből. Ahogy bizonyos ideig az ő vállalkozói működése határozta meg a fiatal poéta pályáját, úgy az eltűnése után is megpróbált szimbolikus és anyagi tőkét kovácsolni belőle. A hozzá köthető emlékeit vidéki fellépéseiben adta elő, s gyakran hangoztatta karrierjében betöltött, kissé fölnagyított szerepét. Illusztrált kiadványokban közölte a verseit, és portrékat árusított róla. Emellett Vahot az egykori feleség, Szendrey Júlia irodalmi pályáját is támogatta Petőfi nevét használva föl, sőt a költő családjáról arcképsorozatot is megjelentetett. A gazdasági szempontok és a Petőfi-emlékezet összefonódásait vizsgálva tehát valamelyest árnyalásra szorul az a nézet, mely szerint a 19. századi nacionalizmus kulturális homogenizációja elsősorban egy elit-központú magaskultúra jegyében zajlott. A „banális” (esetleg „hétköznapi”) nacionalizmus elmélete arra világít rá, hogy a 19. században nemcsak a magaskultúra működését, de az egészen köznapi életet is áthatotta a nemzeti gondolat: a dohánytermékek fogyasztását, a férfi- és női divatot, a bajuszviseletet, a ruházkodást, sőt az alkoholfogyasztási szokásokat is befolyásolta. S mint láthattuk, a költő emlékezetének terjedésében kezdettől fogva meghatározó volt a korabeli (a mainál jóval fejletlenebb, szűkebb körű) fogyasztói kultúra és tömegcikk-gyártás: érzékletes adalék, hogy a Nemzeti Színház melletti vásáron Széchenyi-botok mellett például Petőfi-pipákat árusítottak 1860 nyarán.

2) A második fejezetben a történettudomány egyre markánsabb és differenciáltabb diszkurzív érvényesülését követtük nyomon. Kronologikus rendben, a legkorábbi Petőfi-legendától haladtunk az első, 1864-ben megjelent, teljes életrajz felé. A Petőfi életéről szóló párbeszéd kibontakozását a tudományos megismerés széleskörűbb társadalmi szerepe és hatása tükrében kívántuk láttatni, épp ezért egyre differenciáltabb értelmezői kontextusokat rendeltünk az évek haladtával keletkező életrajzi dokumentumokhoz. Kezdeként a szabadságharc utáni

Magyarország összeomlott nyilvánosságának keretei között tekintettük át a Petőfi eltűnéséről terjedő ellentmondásos híreket, melyek oly történelmi pillanatban jöttek létre, mikor még jóformán nem beszélhetünk tudományos diskurzusról. A Petőfi eltűnése körüli bizonytalan bizonyosság, az emlékezet kezdetének nyomába eredtünk: a róla szóló híreket, szóbeszédeket, legendákat rendszereztük, majd ennek tükrében értékeltük (át) a költő elhunytáról hivatalosan nyilatkozó Szendrey Júlia második házasságának nyilvános fogadtatását. Mint látható, lényegében már ekkor fölmerült a költő halálával kapcsolatos valamennyi ma ismert hipotézis. Az életben maradás különböző teóriáit (hamisan) igazolták Petőfi hátrahagyott költeményeinek megjelenései, a tévesen Petőfinek tulajdonított kéziratok versek, valamint a költő hírnevéből hasznot hajtó ál-Petőfik ténykedései. A költőről terjedő információk eltérő képzeteket és nyelvezeteket dinamizáltak a kollektív emlékezetben. A magyar szabadságért vérét hullató mártírra emlékező nemzeti kegyelet, a bujdosó, fogoly vagy emigráns poétáról fantáziáló legendásítás és a közéleti-irodalmi celebritás magánéletét fürkésző korabeli bulvár egyszerre, szétválaszthatatlanul hatott a költő korai emlékezetében.

Ezután az első életrajzi kezdeményezésekre fordítottuk a figyelmet; a szabadságharc utáni napokban megfigyelhető információs zavar lassú letisztulását, a tudományos életrajzi diskurzus első kezdeményeit követtük nyomon. Gyulai Pál *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* (1854) című esztétikai-életrajzi tanulmányát és Jókai Mór 1855–56-ban megjelent elbeszéléseit vizsgáltuk, az irodalomtörténet-írás és az irodalom elkülönülésének nyomait kutatva. Rendszerelméleti perspektívából igyekeztünk föltérképezni a költő körüli „tények” és „legendák” (szétválaszthatatlan) szétválásának folyamatát: azaz a Petőfiről szóló tudományos diskurzus elkülönülését és más (politikai, gazdasági, művészi) rendszerekkel való érintkezését. Arra kerestük a választ, hogy a történettudomány milyen belső (tudományos) szempontok alapján s milyen módszertani eszközökkel konstruálta meg az eltűnt poéta életének történetét – s ehhez szemléletes ellenpéldaként az irodalmi szféra korai Petőfi-ábrázolásait használtuk föl. A tudományos diskurzusban előjáró Gyulai Pál a Petőfiről kibontakozó heterogén vélekedéshalmazt igyekezett kritika alá vonni: a költő életét a nemzeti zseni karakterében szintetizálta, az 1850-es évek nemzeti jellegű kánonalkotás elvei mentén. E cél megvalósítását azonban két tényező hátráltatta. Egyrészt az, hogy a politikai viszonyok a Bach-korszak végéig nem engedték az életrajz bizonyos pontjainak – például épp az eltűnésnek – a kritikai igényű tárgyalását. Másrészt jóval népszerűbb értelmezések terjedtek Petőfiről. Mindenekelőtt a nemzeti mitológia létrehozását írói programmá emelő Jókai Mór, aki korai memoárjaiban inkább a költő legendásításához és popularizálásához járult hozzá: egy markánsan egyéniségfókuszú zsenitípust rajzolva meg egy individualista karriertörténet keretein belül.

Végezetül az első teljes Petőfi-biográfiát, Zilahy Károly *Petőfi Sándor életrajza* (1864) című értekezését vizsgáltuk az életrajzírás modern irodalmi életben betöltött szerepe, illetve a hazai és nemzetközi biográfiai hagyományok tükrében: vagyis a záró részben már a tudományos diskurzuson belüli eltérésekre koncentráltunk, és az életrajzban megrajzolt zseni archetípusát helyeztük az elemzés középpontjába. A kultusz kutatások által gyakorta tárgyalt hiperbolikus, szakralizáló formulák helyett a profanizáció, a familiarizáció és a bulvárosítás nyelvi alakzatait kerestük, kiemelt figyelmet fordítva a Petőfi-életrajz ifjú és ambiciózus szerzőjére is. A kollektív emlékezet és az irodalom(történet) viszonyát alapvetően meghatározó, mégis specifikusabb, „belső” történetírói belügyekkel foglalkoztunk. A 18–19. századi szerző- és zsenikonstrukciók, valamint az azokat létrehozó és közvetítő korabeli biográfiakoncepciók alapján értelmeztük az első teljes biográfiát. Noha a biográfiában néhol hangot kapott a nemzeti költőnek járó tisztelet, a munka alapvetően anekdotikus (Jókaiéhoz hasonló) fölfogása egy határsértő, individualista, anekdotikus zsenimodellt hozott létre. Az életrajzi

alak cselekedeteit a különböző források és töredékes életrajzi munkák kompilációján keresztül, a társadalmi környezet láttatása nélkül, kizárólag a géniusz sorsára fókuszálva világította meg. Gyulai emiatt megsemmisítő bírálatot közölt Zilahy életrajzi kísérletéről. Hiszen ő – nem előzmények nélkül, de a kor pozitivista áramlataival szinkronban – kifejezetten történeti kontextusban, a nemzeti kollektívum kulturális letéteményeseként képzelte el a költőseni alakját.

3) A harmadik egységben a kollektív emlékezet művészi igényű megnyilvánulásai felé fordultunk, melyeket a kulturális regiszterek pluralitására tekintettel vizsgáltunk. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a tömegkultúrában bemutatott népies jellegű imágó hogyan formálódott a magas irodalomban nemzeti hőssé: közösségi sorskérdések megtestesítőjévé – akár a hatalmi presszió ellenében is. A korábbi lineáris-kronologikus szemlélet helyett egy vertikális-szinkrón metszetet vettünk alapul, hogy különböző kulturális regiszterekhez tartozó Petőfi-ábrázolásokat elemezzünk. Az emlékezet „függőleges” mozgását igyekeztük megjeleníteni, művészet és emlékezet viszonyát a maga rétegzettségében bemutatva. Abban bízva, hogy az alkotások egymás mellett való tárgyalása egy holisztikus(abb) képet rajzol ki, mely képes a kulturális regiszterek együttes láttatására: nem dichotomikus-oppozicionális (esetleg antagonisztikus) viszonyban, egyfajta minőségbeli szembeállításként, sokkal inkább a kettő közötti (technikai, mediális, műfaji, befogadói stb.) határhelyzetek árnyalataiban, a regiszterek közötti átjárási lehetőségek bemutatásának igényével. A szinkrón átláthatóság érdekében tehát eltértünk a korábbi kronologikus elbeszélésmódtól, helyette „lentől” „fölfelé” haladtunk: a népszerű kultúra szférájától a („magas”) művészetig. Elsőként az első Petőfiről szóló regényt, Szokoly Viktor szórakoztató igényű *Regényes rajzok Petőfi életéből* (1858) című lektúráját emeltük ki a feledés homályából a korai Petőfi-emlékezet mélyebb megértése végett. A költő színészeit bemutató, fikciós kisregény szerkezeti sajátosságait, cselekményalakítását és karakterábrázolásának rétegeit vizsgáltuk a lehetséges műfaji és tropológiai minták, az elérhető történeti források, valamint a politikai és irodalompiaci körülmények tükrében. Szokoly egy kifejezetten szórakoztató igényű alkotással kísérletezett: vélhetően kiadója, Vahot Imre piaci stratégiaihoz igazodva. A regénye oly történelmi pillanatban született, melyben még – politikai és/vagy magánéleti-kegyeleti okokból – nem lehetett nyíltan bemutatni a költő életének – a nemzeti narratíva szempontjából – igazán jelentős mozzanatait. Szokoly azt a korszakot ábrázolt – Petőfi vándorszínészi kalandjainak éveit –, melyről alig néhány adat volt ismert. Petőfi története emiatt kitalált elemekkel, a korabeli népszerű irodalom formáival elegyedett a regényes életrajzban. Így a regényre a szigorú sajtóviszonyok enyhülésével (azaz a Petőfiről való beszéd szabadabbá válásával) hamar a feledés homálya borult, hiszen érthető okokból a Szokoly-féle kitalált zsánerhős helyett a „valós” életrajzi figura felé fordult a figyelem. A mű irodalomtörténeti-kanonikus jelentőségét pusztán sajátos helyi értéke jelenti: az a tényszerűség, hogy az első Petőfiről szóló regénynek tekinthető.

A populáris regényt követően egy köztes regiszterű képzőművészeti alkotást, Orlai Petrich Soma *Petőfi Debrecenben 1844-ben* (1857) című kompozícióját vettük szemügyre. A történeti festészet úttörője jóval leleményesebben járt el Szokoly regényéhez képest: egyaránt otthonosan mozgott a populáris kultúra és a magasművészet terepén. Szintén a költő ínséges éveit ábrázolta, a címben található évszámjelzéssel explicitté téve politikamentességét; csakhogy a kompozícióban kidolgozott narratív séma, mely Petőfi sorsának fordulatát mutatta be, erősen hasonlított a korszak történelmi festményeinek nemzeti allegóriáihoz, melyek a szabadság visszaszerzésének ígéretét, a bukás utáni fölemelkedés, a (nemzet)halál utáni föltámadás ígéretét sugallták áthallásos formában. Ahogy az sem lehetett véletlen, hogy a Hölgyfutár című napilap épp a forradalom tizedik évfordulóján, 1858. március 15-én sorsolta

ki az eredeti olajfestményt az előfizetői között. Ugyanis a kép érdekessége, hogy nemcsak a Pesti Műegylet reprezentatív olajfestményeként, hanem a Hölgyfutár sokszorosított jutalomképeként is jelentős sikert ért el. Az elit és populáris kulturális kódokat és médiumokat egyaránt fölhasználó kompozíciót épp ezért egyfelől a Hölgyfutár előfizetési kampánya fényében, másfelől a korabeli képi műfajokon keresztül közelítettük meg. Föltérképezve ezáltal az eltűnt költőhöz kapcsolható korabeli vizuális viszonyulási formákat. A kompozíció portréként a költő alakját és személyiségét, versillusztrációként irodalmi örökségét, történeti zsánerként pedig az – esetleg politikai allegóriaként is fölfogható – életrajzát mozgósította a kollektív emlékezetben.

A fejezet zárásaként Jókai Mór *Politikai divatok* (1863) című regényét helyeztük fókuszba, melyet kifejezetten esztétikai igényű, a közelmúlt ábrázolásával kísérletező regényként olvastunk. A heves ellenérzéseket kiváltó regényt a kiegyezés előtti Petőfi-diskurzus kontextusában értelmeztük, rávilágítva azokra az írói eljárásokra, amelyekkel Jókai, a költő egykori barátja szintetizálta (és meghaladta) a korszak korábbi Petőfi-ábrázolásait – a sajtórendőrség beavatkozása ellenében is. Ő ábrázolta elsőként Petőfit a segesvári-fehéregyházi csatában elesett hősként az olykor vitatott, mégis igen sokat elemzett *Politikai divatok* című nagyregényében. Nem egyszerűen történelmi kulcsregényt alkotott, melyben a regényszereplők egyértelműen megfeleltethetők valamely valós történelmi szereplővel, hanem a szabadságharc és a Bach-korszak jellegzetes alakjainak archetípusát hozta létre. Ennél fogva Petőfi történelmi alakját és az eltűnése után köré szövődő képzeteket összevegyítve, különös korszakjelenségként ábrázolta a költőt: emlékezetét a kiegyezés felé mutató nemzeti (és egyúttal mélyen személyes) dilemmák szimbólumává emelve.

4) Az utolsó fejezetben a Petőfi emlékezetének teret biztosító sajtó működését tanulmányoztuk. A diakrón majd szinkrón áttekintések után koncentrikus menetben haladtunk: a sajtóforrások holisztikus vizsgálatától a (javarészt) sajtóban megjelenő emlékverseken át Arany János *Emlények* (1851–55) című versciklusáig. Azt kívántuk bemutatni, hogy Petőfi Sándor neve, alakja, élete és irodalmi öröksége miként lett (maradt) központi eleme az 1850–60-es évek nyilvánosságának. Könnyen belátható, hogy egy költői örökség – életrajz és életmű – legfőbb garanciája, ha az különböző médiumokra építve, plurális kontextusokba ágyazódva a szélesebb társadalomban is dinamizálódni tud, s ha minél több emlékezői közösség képes kapcsolódni hozzá. Hipotézisünk szerint a Petőfi-emlékezet kibontakozásához – a költő népiességét erősítő, a szakirodalomból ismert szóbeli-folklór hagyomány mellett – a korabeli nyilvánosság fórumai, a népszerű periodikák, a heti és napi sajtó biztosították a legalkalmasabb teret. Fontos belátnunk, hogy nem pusztán véletlen egybeesés a Petőfi-emlékezet kibontakozásának és a sajtópiac robbanásszerű fejlődésének időbeli párhuzamossága: egy rendszerszintű perspektívában a modern nemzeti emlékezet *feltételeként* és elsőszámú médiumaként tekinthetünk a tömegmédiára; mely ugyan meg nem szüntette, de lassan és fokozatosan háttérbe szorította a modernizálódó és polgáriasuló Magyarország hagyományos, archaikus, lokalitáson és személyes érintkezéson alapuló kommunikációs- és emlékezettechnikai formáit. A sajtó tényföltáró munkájának köszönhetően jelentős szerepet játszott a múlt rekonstruálásában: a kor legolvasottabb lapját szerkesztő Pákh Albert például elsőként indított a Vasárnapi Ujság hasábjain levélsorozatot a költő születéséről 1857-ben majd eltűnéséről 1860-ban. Ennél jelentősebb azonban, hogy a sajtónak rendszerszintű funkciója is volt (van) az emlékezet alakulásában: a politika és a gazdaság rendszeréhez hasonlóan a különböző múltértelmezések koordinálásában is vezető szerepet játszott. (Ebből a szempontból további kutatásokat igényelnének a nemzeti emlékezet és a

regionális emlékezet átmenetei és érintkezési pontjai, illetve a sajtó és a szóbeliség közötti kölcsönhatások a Petőfi-emlékezetben.) Nyitásként a tömegmédiá logikáján keresztül próbáltuk megérteni a Petőfiről szóló emlékezésanyag látványos gyarapodását és diverzifikációját: azt a folyamatot, mely során a költő alakja társadalmiasult, „mindenki Petőfijévé” vált. Ami Petőfi irodalmi munkásságát illeti, a versek egy része hamar közkinccsé vált, melyet az életmű szerteágazásainak kiterjedt útvonala, a fölhasználásának sokoldalú módozatai mutatnak meg. Noha a szabadságharc után idővel megkezdődött az életmű kritikai földolgozása, sokszor pusztán bizonyos ideológémák, nyelvi regiszterek vagy a szerzői tekintély kölcsönzése céljából idéztek egy-egy Petőfitől származó szövegrészt. Olykor irodalmi, olykor publicisztikai, olykor kritikai-polemikus célzattal – mígnem bizonyos sorok és szófordulatok a hétköznapi sajtónyelvhasználat bevett fordulataivá váltak. A Petőfi-versek népszerűségét mi sem mutatja jobban, hogy idővel travesztiák többféle változata jelent meg róluk a sajtóban. Ami az életrajzi ismeretek föltárását, összegyűjtését és terjedését illeti, igen fontos szerepet játszott a sajtó *tájékoztató* funkciója, hiszen a költő életéről (például születéséről és haláláról) szóló kritikai párbeszéd, adatgyűjtés és ismeretterjesztés mindenekelőtt a sajtóban folyt. A költő ismertségéhez a lapok *szórakoztató* igényű tartalmi járultak hozzá a leginkább: szépirodalmi írások, memoárok s az egyéb színes sajtótartalmak. E szövegeket olvasva azonban nehéz függetleníteni magunkat attól a fölismeréstől, melyre korábban Szilágyi Márton (is) fölhívta a figyelmet. Jelesül, hogy a kultusz mögött gyakran személyes (akár pénzügyi) érdekeltségek is fölfedezhetők: a Petőfi-emlékezetből származó (anyagi vagy szimbolikus) hasznot pedig a sajtó *befolyásoló* képességére támaszkodva lehetett learatni.

A folytatásban a sajtóforrások egy különösen érdekes típusát, a költőről szóló emlékverseket elemeztük, azon szóképekre és alakzatokra figyelve, melyek a tömegmédiá (fiktív) terében közvetítették és konstruálták a Petőfi körüli nemzeti gyászt, társadalmiasítva ezzel a költő alakját. E versek bizonyos szempontból egyfajta *médiaesemény* dokumentumaiként is értelmezhetők, amennyiben egy valódi temetési szertartást helyettesítve búcsúztatták az elveszett költőt. A számtalan emlékvers eltérő kulturális pozícióból, sokféle érdekből próbálta mozgósítani a költő művészi és szimbolikus erejét: az emlékállítás tiszteletteljes szándékával, a nemzeti gyász jegyében. A verseket négy hagyományos beszédnemre (*lamentáció, konszoláció, laudáció, vituperáció*) tudtuk tagolni, melyekhez rögzült gondolati formulákat megfogalmazó trópusok (*ismeretlen sírhely/kísértet, üstökös, mártír/bárdköltő, hálátlan utókor*) kapcsolhatók. E beszédnemek és képek természetesen rendszerint keveredtek és összemosódtak egymással, egyes költeményeken belül is váltakozva. Általánosan elmondható a Petőfit ábrázoló versek korpuszáról, hogy a költemények, alkalmazzák bár az emlékezés panaszoló, vigasztaló, perlekedő vagy dicsőítő szólamát és toposzkészletét, általában mégsem vetnek számot a költői dikció feltételeivel és csapdahelyezeteivel: mediális (és fiktív) körülményeivel, tropológiai megoldásaival, a megszólítás (*aposztrofé*), az arc-hang-maszkadás (*prozopopeia*) és a létrehozott mnemológiai konstrukciók (kontraprezentikus és megalapozó mitomotorikák) diszkurzív és poétikai vonatkozásaival. Arany János ekkor tapasztal(hat)ta meg rendszerelméleti megközelítésünk rideg alaptételét: miszerint a társadalmat nem biológiai vagy pszichikai rendszerek (azaz emberek), hanem kommunikációk alkotják. Makroszintű személytelen folyamatok, amelyek kívül esnek az emberi szándékok és törekvések ráhatásán. A gyászoló Arany igyekezett inkább kimaradni a Petőfi emléke körüli öngerjesztő, kisajátítási versenybe torkolló folyamatokból: például nem válogatta be a

legendás barátság kezdeteit illusztráló, *Válasz Petőfinek* (1847) című episztoláját az 1856-ban kiadott kisebb költeményeinek gyűjteményébe.

Zárásként tehát azt vizsgáltuk, hogy Arany hogyan kísérelt meg mégis valamiképp lírai búcsút venni eltűnt költőbarátjától a *Kisebb költeményekben* megjelent *Emlények* című versciklusában, úgy, hogy egyúttal távol is tartsa magát a költő emlékezete körüli, méltatlannak érzett csatározásoktól. A személyes és kollektív emlékezet ellentmondásos viszonyával, a privát gyász nyilvánosságban való (lírai) kifejezésének poétikai korlátaival és lehetőségeivel foglalkoztunk. Arany négy évig készülő versciklusa elsőként a *Kisebb költeményekben*, tehát nem a sajtóban jelent meg; a vers természetesen így sem emelhető ki a nyilvános Petőfi-emlékezet kereteiből, mégis a feszesen szerkesztett kötetkompozíció keretein belül nem a közösségi gyász megnyilvánulásaként, sokkal inkább bensőséges lírai magánbeszédként értelmeződik, melyet a verseskötet zárt narratívája elzár a sajtónyilvánosságtól. Emellett a vers kuriozitása nemcsak abban állt, hogy a Petőfiről való lírai megszólalás bevett beszédmódjait és trópusait egymást értelmező, ezáltal egy gyászfolyamatot (és ars poeticát) megjelenítő struktúrába rendezi; hanem hogy egyedülálló módon – nem függetlenül a romantikus nyelv profétizmusából való kiábrándulástól – a gyászt interszjektív folyamatként képzei el. Az *Emlények* bemutatta az emlékezésnek és a gyásznak azt a megvalósulását, mely a Másik dolgoszerű, mozdulatlan megőrzését célozza, a ciklus zárata viszont eljutott a gyász azon módozatához is, amely egyfajta cselekvő hozzájárulás a baráti kötelék fönntartásához, s amely jelenlétként viszonyul a távollevőhöz.

Ahogy Arany esete mutatja: a rendszerfókuszú és funkcionalista megközelítésünknek, mint minden megközelítésnek, vakfoltjai is vannak. Jelen értekezés pusztán a korai Petőfi-emlékezet szisztematikus működését kísérelte meg leírni. Azokat a társadalmi léptékű kulturális alapokat, melyre a később kibontakozó emlékezet is támaszkodhatott. Nem elfelejtendő, hogy Petőfi alakja csak az 1868-as népiskolai törvény következtében nyer(het)te el ma ismert jelentőségét a magyar emlékezetben, melyet tovább erősített a 20. századi (olvasáshoz nem kötött) technikai vívmányok (a film, a rádió és a televízió) általános elterjedése. Ugyan reményeink szerint valamelyest közelebb kerültünk a Petőfi-emlékezet átfogó működésének és főbb mérföldköveinek mélyebb megértéséhez, a 19. századi alfabetizációs statisztikák tükrében be kell látnunk, hogy a költő emlékezetének kiterjedtségéről és a hétköznapi szintű történetéről továbbra is kevés ismeretünk van.